

АСАБЛІВАСЦІ ЭМАЦЫЯНАЛЬНА-ЭКСПРЭСІЎНАГА ЎЗДЗЕЯННЯ Ў ДЫЯЛЕКТНЫМ МАЎЛЕННІ

Зур Г.І.

Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт

Згодна з прынцыпамі антрапацэнтрычнай навуковай парадыгмы, уяўляецца цікавым разгледзець асаблівасці маўленчага ўзаемадзеяння носьбітаў дыялектаў, якое ажыццяўляецца падчас камунікацыі. Мэтай камунікавання нярэдка з'яўляецца аказанне маўленчага ўздзеяння на суразмоўцу. З тае прычыны, што дыялекты адлюстроўваюць жывое маўленне, натуральна, што спосабы ўплыву, выбар моўных сродкаў будуць мець сваю рэгіянальную спецыфіку ў адрозненне ад гаворак іншых тэрыторый ці ад агульнанароднай мовы. Маўленчае ўздзеянне разумеецца ў вузкай трактоўцы як выкарыстанне асаблівасцей будовы і функцыянавання знакавых сістэм, у прыватнасці, натуральнай мовы, з мэтай пабудовы паведамленняў, што валодаюць павышанай здольнасцю ўплыву на свядомасць і паводзіны адрасата паведамлення [1]. Для мэтай прапанаванага даследавання мы зыходзім з навуковых напрацовак расійскай даследчыцы А. Ю. Маславай [2] і ілюструем іх прыкладамі з беларускага дыялектнага маўлення [3; 4].

У якасці формул маўленчага ўздзеяння аўтаркай разглядаюцца ўстойлівыя адзінкі, якія з пункту гледжання камунікацыі прадугледжваюць наяўнасць пэўнай мэты, адрасата, акалічнасцей вымаўлення. Гэта адзінкі гутарковага маўлення і гутарковага сінтаксісу, што аказваюць прамое ці ўскоснае пабуджальнае і эматыўнае ўздзеянне праз маўленчыя акты праклёнаў, клятваў (присяганняў), запэўневанняў, пагрозы, перасцярогі, запрашэння, парады, патрабавання, забароны ці дазволу, адмовы ці згоды і ўласна інтэр'ектыўных выказванняў.

У беларускіх гаворках значнае месца займаюць маўленчыя акты праклёнаў. Гэта яркая ілюстрацыя эмацыянальна-экспрэсіўнага маўленчага

ўздзеяння з пункту гледжання прагматыкі мовы. Праклёны могуць быць наўмыснымі і неспадзяванымі. У аналізаваным матэрыяле пададзены праклёны пераважна другога тыпу, бо функцыя гэтых моўных формул – найперш выраз негатыўных эмоцый: прыкрасці, незадаволенасці, моцнага раздражнення. Напрыклад: *Ветры яго вазьмі!*; *А ба́ба ка́жэ: “Ах, каб ты згарэ́ла, куды́ ты по́йдзеш? <...> А ма́ма ка́жэ: “Хай і́дзэ́, хай гару́е, хале́ра яé бяры́”*; *Э́то плашчуга́ – э́то га́дко зéлье, каб яно́ згарэ́ло, як увядзэ́цца ў картóфлі, то корч зямлі́ с сабо́й цягне; – Страла́й, – кажу́, – чорт цябе́ бяры́*. Асаблівасць іх палягае ў тым, што перлакутыўны эфект уваходзіць у супярэчнасць з ілакутыўнай сілай выказвання. Насамрэч адрасант не мае намер змяніць рэальнасць так, як ён агучыў у праклёне. Аднак гэта можа адбыцца (вядома, што праклёны могуць праўдзіцца) у выніку здзяйснення маўленчага акта.

Дыялектнае маўленне ўтрымвае і наўмысныя праклёны, што рэпрэзентуюць пажаданні ліхога: *Каб яму і ў некле спакойнасці не было!* Мэтазгодна аднесці іх да ўскосных дырэктыў, бо праўдзівым намерам адрасанта з’яўляецца змяніць паводзіны рэцыпіента, хоць, можна выказаць здагадку, не гэтак кардынальна, як гэта выяўлена ў вербальнай формуле. Напрыклад: *А каб цябе маланка спаліла на коляды!* не азначае даслоўнае пажаданне смерці суразмоўцу.

У структурным плане дыялектныя праклёны – гэта мадэлі, што маюць месца і ў літаратурнай мове:

каб (бадай, няхай) + <эксплікацыя рэцыпіента> + <эксплікацыя адрасата> + падзея. Напрыклад: *Каб яго крываўка ўзяла!*: *яго* – пазначэнне рэцыпіента, якое звычайна выражаецца асабовымі займеннікамі ў В. скл.; *крываўка* – найменне ўмоўнага адрасата, які павінен ажыццявіць праклён; *узяла* – дзеяслоў, што пазначае рэалізуемае дзеянне. Пададзеная ў прыкладзе дыферэнцыяцыя адрасата і рэцыпіента (адрасата праклёну) нярэдка сустракаецца сярод праклёнаў, адсюль узнікае патрэба тэрміналагічна паказаць прагматычную спецыфіку сітуацыі. У якасці адрасата выступае

нейкая сіла, звышнатуральная істота. Кампанент “падзея” можа ўтрымліваць і акалічнасці месца – *Каб табе на том свеце дна не было!*; і спосабу дзеяння – *Каб яго сагнула ў сук!*. Кампаненты мадэлі могуць быць рэдукаваны; парадак замацаваны толькі для прэпазіцыйнай часціцы *каб*. Як бачна з прыкладаў, не заўсёды эксплікаваны рэцыпіент, рэдка пададзены адрасат, што шмат у чым тлумачыць перавагу безасабовых у сінтаксічным плане мадэляў. Пазначэнне падзеі безасабовымі дзеясловамі ці асабовымі дзеясловамі ў безасабовым ужытку ў прошлым часе ўжо прадугледжвае наяўнасць нейкай сілы, што рэалізуе паказанае дзеянне: *Каб цябе абадзьмула / разарвала / распёрла / спруткавала / узбунтавала / цягнула*.

<эксплікацыя адрасата> + <эксплікацыя рэцыпіента> + падзея. У гэтай мадэлі ў якасці ўказання на адрасат выступае назва нячыстай сілы, пры гэтым рэалізуецца падвойнае адрасаванне і з дапамогай асабовага займенніка, і з дапамогай імператыўнай формы дзеяслова: *Чорт цябе схані!*; *Марá яго вазьмі!*

падзея (“інструмент” негатыўнага ўздзеяння + <акалічнасць месца>) + эксплікацыя рэцыпіента. Граматычная мадэль ёсць эліптычнае спалучэнне, што змяшчае ўказанне на аб’ект, праз які ажыццяўляецца негатыўнае дзеянне. Рэцыпіент выражаны асабовым займеннікам у Д. скл. Мадэль у большай ступені перадае дынаміку дзеяння за кошт эліпіса і акалічнасці са значэннем кірунку дзеяння, а не яго статычнай лакацыі: *Восьцень табе ў зубы!*

У дыялектным маўленні адзначаны маўленчыя акты прысяганняў, дакладней, такіх іх разнавіднасцей, як “клятвеннае запэўніванне ў праўдзівасці чаго-небудзь”. Яны, як і праклёны, эматыўныя і маюць канвенцыйны характар. Але ў адрозненне ад праклёнаў, дамінантнай выступае не эматыўная ці дырэктыўная, а камісіўная інтэнцыя. Маўленчы акт паказвае, наколькі моўца можа адказаць за наступствы сваёй маўленчай дзейнасці, бо адрасант ускладае на сябе пэўныя абавязкі перад грамадствам, перад самім сабой, перад найвышэйшай сілай (перад Богам, перад нябёсамі).

Маўленчае ўздзеянне на суразмоўцу носіць заахвочвальны характар і ажыццяўляецца ўскосна, бо акт клятвеннага запэўнівання так ці інакш скіраваны на тое, каб схіліць рэцыпіента прыняць пункт погляду моўцы, паверыць яму. З семантыка-прагматычнай пазіцыі падобныя запэўніванні даволі аднародныя: адрасат гатовы выпрабаваць любое негатыўнае ўздзеянне, панесці страты ў выпадку непраўдзівасці свайго паведамлення. У структурным плане разглядаемы маўленчы акт можа паўтараць мадэль праклёну, быць самапраклёнам. Адрасант можа эксплікаваць сам сябе: *Праваліцца мне на гэтым месцы!* Пры самапракляцці лёгка аднаўляецца кампанент з часціцай *каб*, абавязковы ў выпадку праклёну. Толькі ў якасці рэцыпіента выступае сам адрасант: *Каб мне вочы лопнулі!; Каб мне рукі адсохлі!* Сярод разглядаемых адзінак мае месца і акт бажбы, што эксплікуе імя Бога: *І сёння, дзётачкі, жывуць, го́спадзі пра́вы.*

Дыялектнае маўленне прадстаўлена і ўласна інтэр'ектыўнымі выказваннямі, напрыклад: *Дак яшчэ ж!; А як жа ж.; Дык жа!; Вот табé пажáлуста!; Ну і дзялоў!; Лю́цы залат'бя, му́сі ніхто́ так ні гаравáў, у каго́ ніко́га ні было́ ні у парціза́нах, нідзе́.; Пры́ехала дамóй (мой брат дваю́радны быў трактары́стам), гавару́: “Ёлкі-па́лкі, ты навучы́ міне́, як матары́стам...”; Лю́дзі мі́лые, ой-ё-ёй...; Смаката́!; Што бу́дзе, то і бу́дзе!; На ўсе́ Бо́жыя во́ля. і інш., праз якія моўца выражае эмацыйныя і эмацыйна-валявыя рэакцыі, што, у сваю чаргу, ускосна можа аказваць маўленчае ўздзеянне, фармірую, тым самым, камунікатыўны клімат у сітуацыі камунікавання.*

Такім чынам, беларускае дыялектнае маўленне – увасабленне асаблівай традыцыйнай культуры са спецыфічнай маўленчай свядомасцю і маўленчым этыкетам.

Літаратура

1. Паршин, П.Б. Теоретические перевороты и методологический мятеж в лингвистике XX века / П. Б. Паршин // Вопр. языкознания. – 1996. – № 2. – С. 19-42.
2. Маслова, А.Ю. О репрезентации эмоционально-экспрессивного речевого воздействия средствами диалектной фразеологии / А. Ю. Маслова // Русский язык в контексте национальной культуры: материалы II Межд. науч. конф., Саранск, 23-26 мая 2012 г. / редкол.: В. В. Шигуров (отв. ред.) [и др.] – Саранск: Изд-во Мордов. ун-та, 2012. – С. 51-54.
3. Выслоўі / [Склад., сістэматызацыя тэкстаў, уступ. артыкул і камент. М. Я. Грынבלата. Рэд. тома А. С. Фядосік]. – Мн.: Навука і тэхніка, 1979. – 520 с. – (Беларус. нар. творчасць. / АН БССР. Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору).
4. Хрэстаматыя па беларускай дыялекталогіі. Цэнтральная зона / НАН Беларусі, Ін-т мовы і літ. імя Я. Коласа і Я. Купалы; уклад. В. Д. Астрэйка [і інш.]; навук. рэд. Л. П. Кунцэвіч, В. М. Курцова. – Мінск: Беларус. навука, 2009. – 529 с.